

S. Jolanta Judyta Pudełko PDDM

POCHODZENIE SAMARYTAN A ICH OBRAZ

W SYR 50, 25-26

W Ewangeliach Samarytanie są przedstawiani jako ugrupowanie wrogo nastawione do Żydów (por. np. J 4,9; Łk 9,51-55), co zapewne stanowiło efekt negatywnego wizerunku, jaki miała ta grupa w środowisku żydowskim. Jezus w swoim nauczaniu i zachowaniu przekraczał panujące schematy w podejściu do Samarytan, a nawet stali się oni wzorem w przyjęciu dobrej nowiny (por. Łk 10,30-37; 17,12-19). Kim byli Samarytanie i kiedy powstały stereotypy wykazujące silne antagonizmy wobec tej nacji? Powstała w II w. przed Chr. Księga Syna Syracha zawiera wiele pouczeń mądrościowych będących syntezą wiary i tradycji ludu Boga. Krótki tekst Syr 50,25-26, zawierający dotkliwą ocenę Samarytan, budzi mnóstwo pytań i wątpliwości. Mędrzec z dezaprobatą wyraża się o trzech ludach. Hebrajska wersja tekstu wymienia mieszkańców Seiru, Filistynów i mieszkańców Sychem. Greckie tłumaczenie wnuka autora, nieco inaczej odnosi się do mieszkańców góry Samarii, Filistynów i mieszkańców Sychem. Skąd mogą pochodzić te różnice i dlaczego w wylczeniu wrogich ludów Samarytanie są oceniani najgorzej? Próbując na to odpowiedzieć w niniejszej prezentacji, najpierw zostanie przedstawiona kwestia tożsamości Samarytan oparta na tekstach Starego Testamentu, Józefa Flawiusza, Talmudu i źródłach samarytańskich. Analiza egzegetyczna wersji hebrajskiej i greckiej tekstu Syr 50,25-26 w kontekście literackim i historycznym, ma doprowadzić

do propozycji ustalenia możliwej przyczyny antagonizmu między bratnimi ludami: Izraelem i Samarytanami.

Pochodzenie Samarytan

Wersja biblijna

Samarytanie (hebr. הַשְּׂמֶרֹנִים *haššōmērōnîm*, oi Σαμαριται gr. *hoi Samaritai* – 2Krl 17,29) przywodzą na myśl mieszkańców Samarii – co oznacza zarówno kolejną stolicę¹ powstałego po podziale monarchii Salomona Państwa Północnego, jak i powstałe po śmierci Salomona Królestwo Izraelskie (Państwo Północne).² Czwarta stolica Państwa Północnego, ustanowiona w 880 r. przed Chr. przez króla Omriego, została wzniesiona na wzgórzu Szomron zakupionym od Szemera (por. 1 Krl 16,24). Nazwa mieszkańców stolicy rozciągnęła się też na ludność regionu, która w sensie etnicznym wywodziła się z pokoleń Efraima i Manasses.³ W Królestwie Izraelskim zapanował swoisty synkretyzm religijny. Oprócz ustanowionych przez Jeroboama I miejsc kultu w Betel i Dan (por. 1Krl 12,26-33).⁴ syn Omriego Achab zbudował w Samarii świątynię Baala (por. 1Krl 16,32). Autor Drugiej Księgi Królewskiej postrzega wyłonienie się Samarytan jako efekt upadku Państwa Północnego (722 r. przed Chr.) i polityki deportacyjnej Asyrii. W efekcie, do Asyrii wywieziono ponad 40 tysięcy Izraelitów (13 520 za Tiglata Pilesera III oraz 27 280 za Sargona II), 20 tysięcy schroniło się w Królestwie Judy, a na ich miejsce sprowadzono ludność z Asyrii.⁵ „Król asyryjski kazał przyjść ludziom z Babilonu, z Kuta, z Awwa,

1 Samaria była czwartą stolicą Państwa Północnego. Pierwszą było związane z tradycjami o Patriarchach Sychem, następnie Penuel, które nie miało większego znaczenia w historii Izraela. Kolejna stolica to Tirsa, a od szóstego roku panowania Omriego – Samaria (por. 1Krl 16,23-24). Nie jest wykluczone, że wymienione miasta stanowiły w tym samym czasie królewskie rezydencje. Jednak częste zmiany stolicy, zdaniem historyków, potwierdzają brak stabilności Państwa Północnego w pierwszych latach jego istnienia. Por. A. Piwotar, *Historia Izraela czasów Starego Testamentu. Od patriarchów do podboju przez Rzymian*, Lublin 2013, s. 127-128; J. Bright, *Historia Izraela*, przeł. J. Radożycki, Warszawa 1994, s. 242-243, 250-251.

2 Por. S. Wypych, *Samarytanie w ujęciu historycznym, geograficznym i religijnym*, RBL 58/3 (2005), s. 165.

3 Por. R. T. Anderson, Samaritans, w: D. N. Freedman (red.), *The Anchor Yale Bible Dictionary* (dalej: ABD), t. 5, New York 1996, s. 940.

4 Por. J. Bright, *Historia Izraela*, dz. cyt., s. 243-244.

5 A. Piwotar stwierdza: „Najprawdopodobniej oblężenie Samarii rozpoczęło się w 725 lub 724 r. przed Chr. W 722 r., po trzech latach oblężenia, Samaria upadła. Tysiące Izraelitów zostało wygnanych ze swego kraju. Izrael został zreorganizowany i włączony do państwa asyryjskiego jako cztery prowincje: Samaria, Dor, Megiddo i Gilead. Asyryjczycy odbudowali Samarię i uczynili ją stolicą prowincji, którą nazwali tym samym imieniem. W ten sposób Królestwo Północne zniknęło z mapy politycznej starożytnego Bliskiego Wschodu. Wkrótce po zdobyciu Samarii umiera Salmanassar V, a na tron Asyrii wstępuje uzurpator Sargon II (722-705). Tuż po jego wstąpieniu na tron wybuchły dwie wielkie rebelie: w Babilonii (Sargon przez dwanaście lat tłumił ten bunt) i w prowincjach

z Chamat i z Sefarwaim, i osiedlił ich w miastach Samarii zamiast Izraelitów. Wzięli więc oni w posiadanie Samarię i osiedlili się w jej miejscowościach” (2Krl 17,24).⁶ Według dalszej narracji 2Krl 17, autor opowiada o bałwochwalstwie pogańskich osiedleńców i o wiążących się z tym boskich karach (por. 2Krl 17,25-26). Sama 2Krl 17 wskazuje na synkretyzm religijny mieszkańców Samarii. Wymienia się kultury pogańskie („Ludzie z Babilonu ulepili Sukkot-Benota, ludzie z Kuta ulepili Nergala, ludzie z Chamat, ulepili Aszima, Awwici ulepili Nibchaza i Tartaka, Sefarwaici zaś palili swoje dzieci w ogniu na cześć Adrameleka i Anammeleka – bogów Sefarwaim”; 2 Krl 17,30-31), ale jednocześnie pojawia się wzmianka o kapłanie, który miał ich pouczyć o kulcie Pana, któremu jednak oddawali cześć na swój sposób⁷ („Czcili również Pana, lecz spomiędzy swoich ustanowili sobie kapłanów na wyżynach, którzy sprawowali dla nich obrzędy w świątyniach wyżynnych. Czcili Pana i zarazem służyli bożkom swoim według zwyczajów ludów, z których krain zostali przesiedleni. Jeszcze do dzisiejszego dnia postępują według starych zwyczajów”; 2Krl 17,32-34).⁸ Mimo nieprzychylniej oceny mieszkańców Państwa Północnego, nie można jednak sądzić, że cała ludność została wywieziona, a jej miejsce w całości zajęli poganie. Biorąc pod uwagę nie tylko deportowanych i uciekinierów, ale również tych, którzy polegli, można przypuszczać, że w Królestwie Izraelskim pozostało ok.

zachodnich (Chamat i Gaza). Ta ostatnia sprawiła, że Sargon II w 720 r. przybył na zachód i rozpoczął kolejną deportację Izraelitów (jedno ze świadectw asyryjskich podaje liczbę 27 290 deportowanych Izraelitów, a na ich miejsce sprowadził ludność ze wschodniej części swego państwa – Babilonu i Elamu; deportowani zostali rozproszeni po całej Asyrii, nie mogli więc tworzyć zjednoczonej społeczności; w ten sposób rozproszenie sprzyjało utracie tożsamości narodowej i mieszaniu się z ludnością miejscową”; tenże, *Historia Izraela czasów Starego Testamentu*, dz. cyt., s. 153-154; por. J. Bright, *Historia Izraela*, dz. cyt., s. 284; J. Warzecha, *Historia dawnego Izraela*, Warszawa 2005, s. 303; P. W. Van Der Horst, *Anti-Samaritan Propaganda in Early Judaism*, w: tenże (red.), *Jews and Christians in Their Graeco-Roman Context. Selected Essays on Early Judaism, Samaritanism, Hellenism, and Christianity*, Tübingen 2006, s. 135.

6 Babilon był wówczas pod kontrolą Asyrii. Identyfikacja „Kuta” nie jest pewna, choć czasem łączy się to miejsce z Tell-Ibrahim, położonym ok. 20 km od Babilonu. W asyryjskich źródłach pojawia się tu nazwa „Kutu”. Termin „Awwa” jest nieznan. „Hamat” odnosi nas do miejsca o tej nazwie nad Orontesem, które było podporządkowane Sargonowi II. Forma dualna „Sefarwaim” może odnosić się do leżącego nad Eufratem miasta Sippar lub zdobytego przez Salmanassara miasta w Syrii; por. T. R. Hobbs, *2 Kings*, Word Biblical Commentary 13, Dallas 2002, s. 236. J. Warzecha tak tłumaczy tożsamość wymienianych ludów: „Z pewną dozą prawdopodobieństwa możemy próbować zidentyfikować wymienione przez deuteronomistę miejscowości. I tak Kuta znajdowała się na północny wschód od Babilonu, miejscowości zaś Awwa, Chamat i Sefarwaim leżały na obszarze Syrii. Wiadomo, iż Chamat leży nad Orontesem, natomiast według Ez 47,16 Sefarwaim znajdowało się między Damaszkiem i Chama”; tenże, *Samarytanie – perspektywa polityczna i religijna*, w: W. Chrostowski (red.), *Słowo Twoje jest prawdą. Księga pamiątkowa dla Księdza Profesora Stanisława Mędali CM w 65. rocznicę urodzin*, Warszawa 2000, s. 335.

7 Powrót jahwistycznego kapłana w celu pouczenia o nowych mieszkańców o kulcie YHWH nie wyjaśnia chaotycznej sytuacji. YHWH był tam czczony jako jeden spośród wielu bóstw; por. T. R. Hobbs, *2 Kings*, dz. cyt., s. 241.

8 Por. S. Wypych, *Samarytanie w ujęciu historycznym, geograficznym i religijnym*, art. cyt., s. 171.

100 z 225 tysięcy mieszkańców.⁹ A zatem terytorialnie Państwo Północne stało się częścią Imperium Asyryjskiego, a obecność ludności napływowej przyczyniła się znacznie do zróżnicowania etnicznego i religijnego tych terenów. 2Krl 17,24-34a krytykuje ludność przybyłą na tereny Samarii, wskazując na synkretyzm religijny, który związany był nie z Górą Garizim czy Sychem, ale z Betel (por. 2Krl 17,28). J. Warzecha zauważa tu przestrożę, którą deuteronomista kieruje do ludności Judy, ostrzegając przed kultem w Betel, który mógł się wydawać jahwistyczny. Miał on w ten sposób zapraszać pozostałych w Samarii Izraelitów do uznania jedyne go prawowiernego miejsca kultu w Jerozolimie.¹⁰ Tego rodzaju interpretacja kłóci się jednak z odsunięciem Samarytan od odbudowy świątyni w Jerozolimie, według przekazu Ezd 4,1-5. Judejczycy nie zgodzili się na pomoc ze strony Samarytan (por. Ezd 4,1-3), co spowodowało niechęć Samarytan do Żydów, w wyniku której pojawiły się nowe trudności w odbudowie Jerozolimy. Według Ezd 4,4-23, Samarytanie, a zwłaszcza namiestnik Samarii, Sanballat, oraz namiestnik Transjordanii, Tobiasz, przeszkadzali repatriantom w odbudowie ich ojczyzny przez całe panowanie Cyru sa, Dariusza I, Ahaswerusa (Kserksesa) i Artakserksesa I, czyli aż do 424 r. przed Chr. Inną przyczyną konfliktu między Żydami i Samarytanami było, po reformie Ezdrasza, rygorystyczne podejście do małżeństw mieszanych i odesłanie żon nie tylko pogańskich, ale, jak możemy się domyślać, również samarytańskich.¹¹ Napięcie wzmożło się po poślubieniu przez brata arcykapłana, Manassesa, samarytańskiej kobiety o imieniu Nikaso, córki Sanballata, namiestnika Samarii, co spotkało się z kategorycznym sprzeciwem Nehemiasza („Nawet jeden z synów Jojady, syna arcykapłana Eliasziba, był zięciem Choronity Sanballata. Odpędziłem go od siebie”; Ne 13,28).¹² Nie wiadomo jednak, czy ostateczny rozłam między Żydami i Samarytanami dokonał się właśnie wtedy. Odniesienie do wypędzonego kapłana Manassesa łączy jednak to wydarzenie z czasami Nehemiasza. „Bardziej prawdopodobne jest to, że świątynia na górze Garizim powstała jako wyraz tożsamości narodowej Samarytan, którzy uważali się za wierzących w Jahwe potomków Królestwa Północnego. Zdaniem części uczonych świątynia samarytańska mogła powstać ok. 425 r.

9 Por. tamże, s. 170.

10 J. Warzecha, *Samarytanie – perspektywa polityczna i religijna*, dz. cyt., s. 337; tenże, *Historia dawnego Izraela*, dz. cyt., s. 417-418.

11 A. Piwowar, *Historia Izraela czasów Starego Testamentu*, dz. cyt., s. 189-190.

12 Por. J. Bright, *Historia Izraela*, dz. cyt., s. 399. Józef Flawiusz widzi tu brata arcykapłana Jaddusa (Jadduy), Manassesa; zob. tenże, *Dawne dzieje Izraela*, XI,7,2, przeł. Z. Kubiak, J. Radożycki, Warszawa 1993. Chodziło jednak o żyjącego wcześniej, w czasach Nehemiasza, brata arcykapłana Jochanana. J. Warzecha twierdzi, że Józef Flawiusz całe dzieje dynastii Sanballata zebrał pod jedną postacią, co spowodowało rozbieżność w czasie; por. tenże, *Historia dawnego Izraela*, dz. cyt., s. 421.

przed Chr. Inni podają datę 450 r. przed Chr., choć jest ona trudna do przyjęcia, ponieważ tradycja biblijna nie mówi nic na temat schizmy religijnej za czasów Ezdrasza i Nehemiasza”.¹³ O samarytańskiej świątyni z biblijnej perspektywy nic prawie nie wiadomo oprócz wzmianki w 2Mch 6,2, gdzie jest mowa o poświęceniu jej przez Seleucydów Zeusowi Kseniosowi.

Wersja żydowska pozabiblijna

Józef Flawiusz interpretując zdarzenie opisane w 2Krl 17,24-41 utożsamia Samarytan z przybyłymi Chutejczykami (Kutejczykami): „Do Samarii, jak się rzekło, sprowadzono Chutejczyków, tak zwą się oni do dzisiejszego dnia, bo przyszli z krainy zwanej Chuta, znajdującej się w Persji, gdzie jest i rzeka tej samej nazwy. Każde z tych plemion, których było pięć, przyniosło ze sobą własnego boga”.¹⁴ Według Flawiusza, Samarytanie przejawiali swoistą zmienność – w sytuacji pomyślności Judejczyków mieli podkreślać wspólne z nimi pochodzenie, podczas gdy niedola neguje wszelką łączność Samarytan z Żydami.¹⁵ W przekazie Józefa Flawiusza pojawia się wzmianka o żarliwym kulcie Pana: „Gdy kapłani pouczyli ich o prawach i świętej służbie przy tym Bogu, Chutejczycy poczęli czcić Go bardzo gorliwie”.¹⁶ Gdy Judejczycy wracali z wygnania babilońskiego, Samarytanie próbowali wpłynąć na Persów, chcąc powstrzymać odrodzenie się społeczności żydowskiej. Na początku zaproponowali pomoc Zorobabelowi przy odbudowie świątyni, ponieważ Samarytanie również wierzyli w YHWH.¹⁷ Jednak, według Józefa Flawiusza, Sama-

13 A. Piwowar, *Historia Izraela czasów Starego Testamentu*, dz. cyt., s. 204. J. Bright przypuszcza, że pozwolenia na budowę świątyni mógł udzielić Dariusz III lub jego poprzednik. Aleksander miałby potwierdzić kontynuację rozpoczętej już budowy; por. tenże, *Historia Izraela*, dz. cyt., s. 426.

14 Józef Flawiusz, *Dawne dzieje Izraela*, IX,14,3 dz. cyt. Józef Flawiusz zidentyfikował opisywaną grupę jako „Samarytan” (grecka nazwa) oraz „Chutejczyków” (hebrajska nazwa); por. M. Kartveit, *The Origins of the Samaritans*, Leiden-Boston 2009, s. 18-19.

15 Por. Józef Flawiusz, *Dawne dzieje Izraela*, IX,14,3, dz. cyt.; R. Plummer, *The Samaritans in Flavius Josephus*, Tübingen 2009, s. 76.

16 Józef Flawiusz, *Dawne dzieje Izraela*, IX,14,3, dz. cyt.; por. R. Plummer, *The Samaritans in Flavius Josephus*, dz. cyt., s. 73.

17 J. Warzecha stwierdza: „Na terenie dawnego Królestwa Północnego praktykowano regularny kult Jahwe nawet podczas wygnania babilońskiego, czego nie można powiedzieć o Judzie. Wtedy więc pozostali w kraju Judejczycy mogli korzystać z okazji i uczestniczyć w tamtejszej liturgii, mimo że była ona skażona synkretyzmem. Taką sytuację Deuteronomiści surowo piętnowali. Gdy jednak Judejczycy odbudowali swoją świątynię, sytuacja się odwróciła: kult jerozolimski przyciągał ludność żydowską z Samarii (2Krl 17,34b-40). Dopóki teren Judy należał do prowincji Samarii, nie stanowiło to wielkiego problemu. Gdy jednak Juda stała się samodzielną prowincją, sytuacja mocno się skomplikowała. Społeczność Judy zorganizowała się bowiem na sposób plemiennie-etniczny. Każdy musiał się wykazać przynależnością do określonego rodu (*bet 'abot*). Mieszkańcy Samarii nie mieli możliwości dołączenia się do takiej struktury, w związku z czym zostali pozbawieni uczestnictwa w zarządzaniu tą nową

rytanie okresu perskiego byli potomkami Chutejczyków sprowadzonych tam przez Asyryjczyków, a zatem pogan.¹⁸ Jeden z głównych punktów sporu, świątynia na Górze Garizim, zdaniem Józefa Flawiusza, powstała ok. 332 r. przed Chr. Według historyka, Sanballat III, miał otrzymać w związku z tym specjalne pozwolenie Aleksandra Wielkiego, który oblegał wówczas Tyr i planował zająć całą Palestynę. Nowe miejsce kultu miało, według prośby Sanballata, podzielić Żydów na dwa odłamy – tych wiernych Jerozolimie oraz innych, niezadowolonych z dotychczasowych ustaleń kulturowych, w tym wypędzonego z Jerozolimy kapłana Manassesesa.¹⁹ Rozłam wśród Żydów miałby więc ułatwić Aleksandrowi rządy nad podbitym terenem.²⁰ Gdy Aleksander zbliżał się do Jerozolimy, napęłniło to jej mieszkańców, a zwłaszcza arcykapłana Jaddusa, wielkim strachem. Józef Flawiusz podaje legendarny przekaz o spotkaniu arcykapłana z Aleksandrem, który miał oddać mu pełen szacunku pokłon oraz obdarzyć Żydów licznymi przywilejami. Według Flawiusza, Aleksander doświadczył pomocy od Boga Żydów, a widząc kiedyś w swym śnie arcykapłana w uroczystym stroju, pragnął się mu odwdziżyć. Miał nawet wykazać chęć złożenia ofiary w świątyni jerozolimskiej.²¹ Historycy jednak podważają te przekazy, twierdząc, że sam Aleksander nigdy w Jerozolimie nie był.²² Czy zatem Syna Syrycha odniósł się w swej ocenie Samarytan do wcześniejszego kontekstu historycznego, czy również w jego czasach wydarzyło się coś, co gwałtownie zaogniło relacje żydowsko-samarytańskie? Tradycja rabiniczna wspomina w Talmudzie o próbie zburzenia świątyni jerozolimskiej przez Samarytan, którzy mieli prosić o taką możliwość Aleksandra Macedońskiego. Według tego przekazu, arcykapłan Szymon, wychodząc na spotkanie Aleksandra w swoich kapłańskich szatach, miał tej sytuacji zapobiec.²³ Nie można jednak potwierdzić prawdziwości tego zdarzenia, którego

społecznością. (...) Było to więc wyraźne dyskryminowanie mieszkańców Samarii przyznających się do religijnego dziedzictwa Izraela"; tenże, *Historia dawnego Izraela*, dz. cyt., s. 420.

18 Por. Józef Flawiusz, *Dawne dzieje Izraela*, XI,4,3, dz. cyt. Kiedy Flawiusz opisuje Samarytan w okresie perskim, przedstawia ich niejako przez pryzmat późniejszych konfliktów, szczególnie konfliktu na tle kultu. Samarytanie są dla niego głównym wrogiem wracających z wygnania Judejczyków i bardzo dobitnie podkreśla ich obce pochodzenie i wrogość wobec Żydów. Są oni, według niego, potomkami ludów pogańskich przybyłych z Asyrii, Persji i Medii; por. R. Plummer, *The Samaritans in Flavius Josephus*, dz. cyt., s. 101.

19 Józef Flawiusz umieszcza ożenek brata arcykapłana, inaczej niż Ne 13,28, w czasach panowania Aleksandra Wielkiego; zob. przyp. 12.

20 Por. Józef Flawiusz, *Dawne dzieje Izraela*, XI,8,4, dz. cyt.; J. Warzecha, *Historia dawnego Izraela*, dz. cyt., s. 421.

21 Por. Józef Flawiusz, *Dawne dzieje Izraela*, XI,8,4-5, dz. cyt.

22 Por. J. Warzecha, *Historia dawnego Izraela*, dz. cyt., s. 431-432; J. Bright, *Historia Izraela*, dz. cyt., s. 429; A. Piwowar, *Historia Izraela czasów Starego Testamentu*, dz. cyt., s. 208.

23 Talmud wspomina spotkanie arcykapłana Szymona Sprawiedliwego z Aleksandrem Wielkim. Odbyło się ono po otrzymaniu wiadomości o próbie, którą pojęli Kutejczycy (Samarytanie), by zniszczyć świątynię w Jerozolimie. Mieli nawet otrzymać na to zgodę Aleksandra. Spotkanie z Szymonem miało miejsce w Antypatris. Aleksander

to stanowiło prawdopodobnie opisanie przez Józefa Flawiusza spotkanie między Aleksandrem Wielkim a arcykapłanem Jaddusem.²⁴ Dane przekazane przez Józefa Flawiusza stanowią ważny wkład w zrozumienie tożsamości i historii Samarytan, jednak tworzą obraz dość zawężony i kontynuowany w dalszych interpretacjach żydowskich. R. Plummer twierdzi, że Flawiusz czerpie ze źródeł i interpretuje je w dowolny, często bardzo subiektywny, sposób.²⁵ Dlatego próba odtworzenia początków i dziejów Samarytan wymaga szerszego spojrzenia i porównania różnych źródeł, również samarytańskich.

Wersja samarytańska

Zarówno nazwa, jak i tożsamość Samarytan wydaje się o wiele bardziej złożona, niż przekazują to źródła żydowskie. Okazuje się bowiem, że geograficzna etymologia nazwy Samarytan jest znacznie późniejsza. W mniemaniu samych Samarytan odnoszący się do nich termin to *šōmērīm*, imiesłów, który nie pochodzi od nazwy stolicy ustanowionej przez króla Omriego, który zakupił górę Szomron i nazwy jej mieszkańców (*šōmērōnīm*, por. 2Krl 17,29) lecz od czasownika *šamar*, który oznacza „strzec”. A zatem Samarytanami mieli być ci, którzy „strzegli”, „przestrzegali” (domyślnie – Prawa).²⁶ *Kroniki Samarytańskie II* podają między innymi, że sam Jozue wznosił ołtarz na Górze Garizim, sprowadził tam arkę przymierza, a następnie wznosił świątynię. Samarytańscy Izraelici uważali siebie za potomków arcykapłana Pinchasa, syna Eleazara oraz Józefa, syna Jakuba.²⁷ Według przekazu Samarytan, świątynia na górze Garizim łączyła początkowo wszystkie pokolenia. Rozłam miał się rozpocząć od czasów Helego, który utworzył sanktuarium w Szilo, a dopełnił

na widok arcykapłana odzianego w kapłańskie szaty miał oddać mu pokłon. Szacunek miał wynikać ze snu Aleksandra, w którym ujrział tego kapłana przepowiadającego mu zwycięstwo. Niebezpieczeństwo ciążyące nad Jerozolimą zostało zażegnane, a jednocześnie to, co miało stać się losem Jerozolimy, przypadło w udziale Górze Garizim: została zaorana; por. b. Yoma 69a, w: J. Neusner (red.), *The Babylonian Talmud. A Translation and Commentary*, Peabody 2005.

24 Józef Flawiusz, *Dawne dzieje Izraela*, XI,8,5, dz. cyt.; por. J. D. Purvis, *Ben Sira' and the Foolish People of Shechem*, JNES 24/1-2 (1965), s. 91.

25 Por. R. Plummer, *The Samaritans in Flavius Josephus*, dz. cyt., s. 284-285.

26 T. R. Hobbs, *2 Kings*, dz. cyt., s. 238; S. Wypych, *Samarytanie w ujęciu historycznym, geograficznym i religijnym*, art. cyt., s. 165; por. J. Warzecha, *Samarytanie – perspektywa polityczna i religijna*, dz. cyt., s. 333. J. Warzecha podaje etymologię tej nazwy. Jego zdaniem, nie pochodzi ona od miasta Samaria, lecz od czasownika *šamar* – „strzec”. Nazwa „Samarytanie” oznaczałaby więc osoby „przestrzegające” – w domyśle – Prawa. Dopiero później powiązano ich z nazwą geograficzną; zob. tenże, *Historia dawnego Izraela*, dz. cyt., s. 423.

27 Por. O. Mulder, *Simon the High Priest in Sirach 50. An Exegetical Study of the Significance of Simon the High Priest as Climax to the Praise of the Fathers in Ben Sira's Concept of the History of Israel*, Leiden-Boston 2003, s. 307-308.

w czasach Saula, który rządził tylko południową częścią Kanaanu.²⁸ Następnie, według ich kronik, Samarytanie sprzeciwiali się decyzjom Dawida i Salomona, związanych z budową świątyni w Jebis (Jerozolimie). Po śmierci Salomona, Samarytanie w Sychem oddzielili się od Roboama. Dopiero gdy król Omri ustanowił stolicę w Samarii, na górze Szomera, zostali nazwani *šōmērōnīm*. Po powrocie Judejczyków z wygnania, a także później, mieszkańcy okolic Góry Garizim próbowali również nawiązać z nimi łączność, zapraszając do uczestnictwa w sprawowanym u nich kulcie YHWH. I w jednym, i w drugim przypadku mieszkańcy Sychem zostali odrzuceni.²⁹ Gdy Aleksander zajął Samarię i Judę, niespodziewanie wśród Samarytan wybuchł bunt. W odwecie zburzono Samarię i niedługo potem wzniesiono tam macedońską kolonię, zaś wysiedleni Samarytanie odbudowali Sychem, do którego przenieśli swój ośrodek.³⁰ Wiadomo też, że w czasach machabejskich Samarytanie przyjęli narzuconą hellenizację, sprzeciwiając się żydowskiemu oporowi. Nie mogli oni pogodzić się z promowaną przez Judejczyków teologią Syjonu, dlatego skoncentrowali się na własnej wersji Pięcioksięgu, wykazując przez to swoje izraelskie pochodzenie, pierwszeństwo Góry Garizim i prawowierność ich kultu.³¹ Kult jerozolimski stał się dla nich ostatecznie nie do przyjęcia po przejściu przez władców hasmonejskich godności arcykapłańskiej. Zaś kres wszelkim relacjom położył Jan Hirkan, który prowadził ostrą politykę judaizacji i zburzył zarówno świątynię na Górze Garizim (ok. 128 r. przed Chr.), jak i w Sychem (107 r. przed Chr.).³²

Biorąc pod uwagę różnorodną interpretację faktów dotyczących Samarytan, powstaje pytanie o czas ostatecznego rozłamu między nimi a Żydami. J. Bright twierdzi, że rozłam między Żydami i Samarytanami był już w czasach Ezdrasza i Nehemiasza tak daleko zaawansowany, że powrót do jedności tych dwóch narodów był już niemożliwy.³³ J. Warzecha uważa, że nie można mówić o całkowitym

28 Por. J. Warzecha, *Historia dawnego Izraela*, dz. cyt., s. 423.

29 Por. R. Plummer, *The Samaritans in Flavius Josephus*, dz. cyt., s. 10-11.

30 Por. J. Bright, *Historia Izraela*, dz. cyt., s. 429; S. Wypych, *Samarytanie w ujęciu historycznym, geograficznym i religijnym*, art. cyt., s. 175.

31 Por. O. Mulder, *Simon The High Priest In Sirach 50*, dz. cyt., s. 307-308.

32 Por. J. Warzecha, *Historia dawnego Izraela*, dz. cyt., s. 420.

33 Według J. Brighta, ważną rolę w rozłamie między Żydami i Samarytanami odegrała sama rytańska wersja Pięcioksięgu: „Kiedy dokonał się ostateczny rozłam między nimi, jest to kwestia delikatna; prawdopodobnie był to proces tak stopniowo się pogłębiający, że niepodobna ustalić tutaj dokładnej daty. Zapewne nie będzie błędem uważać utrwalenie Biblii Samarytańskiej (Pięcioksięgu) – w jej archaicznej formie, co, jak się zdaje, nastąpiło pod sam koniec II w. przed Chr., za ostateczną granicę tego procesu, ponieważ właśnie wtedy Samarytanie wyłonili się jako odrębna sekta religijna, zupełnie oderwana od Żydów”; tenże, *Historia Izraela*, dz. cyt., s. 425; zob. na ten temat: J. D. Purvis, *The Samaritan Pentateuch and the Origin of the Samaritan Sect*, Cambridge 1968; R. J. Coggins, *Samaritans and Jews*, Oxford 1975.

rozłamie, lecz o wrogości nieizraelskiej ludności Samarii wobec Judy.³⁴ Zdaniem J. Granta, oddzielenie się Samarytan od Żydów nastąpiło w chwili, gdy ci ostatni odrzucili zaofierowaną przez Samarytan pomoc przy odbudowie świątyni.³⁵ Faktyczny rozłam, który niewątpliwie był długim procesem, bywa jednak łączony z faktem wzniesienia przez Samarytan świątyni na Górze Garizim oraz z czasem przejścia Palestyny pod panowanie greckie.³⁶

Obraz Samarytan w Syr 50,25-26

Kontekst

Mało zrozumiały wtręt Syna Syracha pojawia się pod koniec księgi. *Pochwała Ojców* (Syr 44–49), obszerny blok tekstu, który ukazuje działanie Boga w historii Izraela, zamyka hymn sławiący postać arcykapłana Szymona (Syr 50,1-24), po czym pojawia się poprzedzający notę autobiograficzną (Syr 50,27-29) numeryczny aforyzm wyrażający nieprzychylnie opinie autora o sąsiadach Izraela (Syr 50,25-26).³⁷ A zatem kontekst tekstu przede wszystkim odnosi się do pochwały arcykapłana o imieniu Szymon, syna Oniasza. Problem w tym, że spisy arcykapłanów podają dwóch Szymonów, synów Oniaszów. Niektórzy identyfikują go z żyjącym na przełomie IV i III w. przed Chr. Szymonem I, który został nazwany przez Józefa Flawiusza „Szymonem Sprawiedliwym”, zakładając, że Syn Syracha nie znał osobiście opisywanego arcykapłana, nawet jeśli barwne opisy wskazywałyby na naoczny świadek.³⁸ Inni natomiast utożsamiają opisywaną przez Syna Syra-

34 J. Warzecha, *Historia dawnego Izraela*, dz. cyt., s. 418.

35 M. Grant, *Dzieje dawnego Izraela*, przeł. J. Schwakopf, Warszawa 1991, s. 219. A. Piwowar twierdzi jednak: „Samarytanie starali się utrudnić Żydom odbudowę nie tyle świątyni, ile murów Jerozolimy. Na tej podstawie można więc powiedzieć, że niechęć do Żydów nie ograniczała się jedynie do płaszczyzny religijnej, ale dotyczyła przede wszystkim płaszczyzny politycznej. Samarytanie pragnęli mieć wpływ na sytuację polityczną w Judzie i kontrolować odbudowę wspólnoty żydowskiej, tak aby nie mogła się stać samodzielną prowincją”; tenże, *Historia Izraela czasów Starego Testamentu*, dz. cyt., s. 189-190; por. J. Warzecha, *Historia dawnego Izraela*, dz. cyt., s. 419.

36 M. Grant, *Dzieje dawnego Izraela*, dz. cyt., s. 305; A. Piwowar, *Historia Izraela czasów Starego Testamentu*, dz. cyt., s. 205.

37 Por. P. W. Skehan, A.A. Di Lella, *The Wisdom of Ben Sira. A New Translation with Notes*, AB 39, Doubleday 1987, s. 558.

38 Por. J. C. VanderKam, *From Joshua to Caiaphas. High Priest after the Exile*, Minneapolis-Assen 2014, s. 149-151. Józef Flawiusz wypowiada się na temat Szymona Sprawiedliwego w następujący sposób: „Po śmierci najwyższego kapłana Oniasza jego miejsce zajął jego syn Szymon, który został nazwany »Sprawiedliwym« ze względu zarówno na swoją pobożność jak i życzliwość dla swoich pobratymców. Lecz gdy on umarł, pozostawił młodocianego jeszcze syna imieniem Oniasz, jego więc brat, Eleazar, o którym teraz piszemy, przejął władzę arcykapłańską”; tenże, *Dawne Dzieje Izraela*, XII,2,5, dz. cyt. Bazując na badaniach VanderKama, H. Drawnel stwierdza: „Ponieważ następcą Szymona I, syna Oniasza I, był jego syn Oniasz II, którego syn piastujący po

cha postać z arcykapłanem Szymonem II, wnukiem Szymona I, który pełnił swój urząd na przełomie III i II w. przed Chr. (ok. 210-196), co pozwalałoby autorowi księgi być naocznym świadkiem jego dokonań.³⁹ Autor monografii o opisywanym w Syr 50,1-21 arcykapłanie Szymonie, O. Mulder, analizując przekaz Józefa Flawiusza, który nazywa „Sprawiedliwym” Szymona I, stwierdza, że jednak nie można z całą pewnością udowodnić, którego z Szymonów Syn Syrachy miał na myśli.⁴⁰ Sam kontekst jednak ukazuje szczególną rolę świątyni jerozolimskiej i arcykapłana,

swym ojcu godność arcykapłana nosił imię Szymona II, toczy się dyskusja czy Józef Flawiusz nazywa Szymonem Sprawiedliwym Szymona I czy też tytuł »Sprawiedliwy« odnosi się do Szymona II, żyjącego na przełomie 3 i 2 w. przed Chr. Moore (1927) a za nim wielu innych twierdzi, że Flawiusz mówi o Szymonie II, którego chwałę opisuje również Syr 50. Vanderkam (2004: 147-157) sugestywnie jednakże przekonuje, że Józef Flawiusz poprawnie identyfikuje Szymona I, syna Oniasza I, syna Jadduy, jako Szymona Sprawiedliwego, i nie ma historycznych podstaw, by postać arcykapłana w Syr 50 jednoznacznie identyfikować z Szymonem II. Najprawdopodobniej więc pochwała Szymona, syna Oniasza, w Syr 50 odnosi się do osoby i działalności Szymona I, nazywanego przez Flawiusza »Sprawiedliwym«. Należy jednak podkreślić, że przy obecnym stanie wiedzy nie można jednoznacznie rozstrzygnąć czy postać Szymona, syna Oniasza, o której mówi Syr 50 należy utożsamiać z Szymonem I czy też Szymonem II. Chociaż moja opinia skłania się ku twierdzeniom VanderKama, to jednak ta kwestia pozostaje na marginesie dyskusji na temat politycznej roli arcykapłana”; tenże, *Władza arcykapłana w Izraelu we wczesnym okresie hellenistycznym: pomiędzy historią a kapłańską ideologią dydaktyczną*, w: P. Jaroszyński i in. (red.), *Polityka a religia*, Lublin 2007, s. 306-307, przyp. 7.

39 J. Ciecieląg próbuje rozstrzygnąć spór o tożsamość arcykapłan Szymona w następujący sposób: „Co ciekawe, ogromna większość badaczy dowodzi, że tak naprawdę Szymon Sprawiedliwy to Szymon II, arcykapłan żyjący ponad sto lat po Szymonie I. W dużym stopniu opierano tę hipotezę na źródłach rabinicznych, które jednak muszą być traktowane z bardzo dużą ostrożnością. Również relacja Jezusa ben Syrachy nie do końca jest wiarygodna, bowiem nie wszystkie dokonania Szymona II, wymienione w księdze, znajdują potwierdzenie w innych źródłach. Najważniejsza jest chyba jednak relacja Józefa Flawiusza, który wyraźnie stwierdza, który z arcykapłanów był Szymonem Sprawiedliwym. Argument ten jest tym bardziej przekonujący, jeśli rzeczywiście żydowski historyk dysponował listą najwyższych kapłanów. (...) Po śmierci Eleazara syn Szymona Sprawiedliwego wciąż nie mógł objąć urzędu, dlatego urząd arcykapłana objął stryj Eleazara, Manasses. Jest to jedyny chyba przypadek tak niezwyklego następstwa na urzędzie arcykapłana. Jego kadencja nie trwała najwyraźniej zbyt długo i wreszcie przyszedł kolej na Oniasza II, który brał istotny udział w wydarzeniach związanych z rodem Tobiadów, z którym był spokrewniony. Jego następcą był Szymon II, niewątpliwie postać wybitna, co dość dokładnie opisuje Jezus ben Syrach, być może odzwierciedlając przygotowania do spodziewanego starcia między Ptolemeuszami i Seleucydami. Według niego Szymon był bardzo poważany przez rodaków, odrestaurował świątynię, zbudował zbiornik na wodę, mur z wieżami dla ochrony pałacu królewskiego, ponadto chronił ludność przed grabieżą i uczynił Jerozolimę silniejszą od wroga. Poemat ku czci Szymona rzeczywiście robi wrażenie, choć niestety niewiele więcej o nim wiadomo ze źródeł. Wspomina go jeszcze 3 Księga Machabejska, która podaje, iż był on arcykapłanem w czasie bitwy pod Rafią w 217 r. przed Chr. i stanął w obliczu próby wejścia Ptolemeusza IV do Świętego Świątyni, któremu ostatecznie, m.in. dzięki interwencji Szymona, udało się zapobiec. Trudno co prawda traktować 3 Ks. Machabejską jako wiarygodne źródło historyczne, niemniej wiele zawartych w niej informacji zgadza się ze znanymi nam realiami”; tenże, *Żydzi w okresie drugiej świątyni 538 przed Chr.-70 po Chr.*, Kraków 2011, s. 165-167; por. P. W. Skehan, A.A. Di Lella, *The Wisdom of Ben Sira*, dz. cyt., s. 550; J. D. Purvis, *Ben Sira and the Foolish People of Shechem*, art. cyt., s. 90.

40 O. Mulder, *Simon The High Priest In Sirach 50*, dz. cyt., s. 350. Zob. na ten temat: A. Piwowar, *Syrach – obrońca prawowitego arcykapłana*, w: D. Dziadosz (red.), *Od Melchizedeka do Jezusa Arcykapłana. Biblia o Kapłaństwie*, Lublin 2010, s. 93-117.

co już tłumaczy wyraźną opozycję do krytykowanych w Syr 50,25-26 ludów (mieszkańców Seiru, Filistynów, Samarytan/Sychemitów).

Wersja hebrajska

Wersje językowe Syr 50,25-26 różnią się między sobą. Tekst hebrajski, zawarty w manuskrypcie B, kolumna XX⁴¹ jest następujący:

בשני גוים קצה נפשי להשלשית איננו עם
יושבי שער ופלשת וגוי נבל הדר בשכם

***„Dwa narody w mojej osobie budzą wstręt, a trzeci nie jest ludem.
Mieszkańcy Seiru i Filistyni i głupi lud mieszkający w Sychem”.***

Mędrzec wymienia trzy grupy mieszkańców, które są przedmiotem jego niechęci, a nawet wstrętu i odrazy. W wersecie 25 wymienia je ogólnie i przedstawia ich status. Dwa z nich to grupy etniczne tworzące odrębne narody (גוים), a trzeci z nich nie jest uważany za odrębny lud, ale „nie-lud” (איננו עם). To wyrażenie pojawia się w Pwt 32,21: „Mnie do zazdrości pobudzili nie-bogiem, rozjątrzyli Mnie swymi czczymi bożkami; i Ja ich do zazdrości pobudzę nie-ludem, rozjątrzę ich głupim narodem”. Wyrażenie „nie-lud” odnosi się więc do bałwochwalczych grup, które stanowiły przeciwieństwo wobec „ludu wybranego, poświęconego dla Pana” (por. Pwt 7,6; 14,2; 26,18). Izraelici, popadając w bałwochwalstwo, oddalając się od prawdziwego Pana, upodobniają się do „nie-ludu”. Wyrażenie to użyte w kontekście Syr 50,25-26 odnosi się wyraźnie do napięć między Żydami i Samarytanami, związanych w prawowiernym miejscu kultu.⁴² Cała wypowiedź mędrca może być odczytana wraz z zapowiedziami tryumfu YHWH nas narodami, co zapowiada Ps 60,8-10 („Bóg przemówił w swojej świątyni: »Będę się radował i podzielę Sychem, a dolinę Sukkot wymierzę. Do Mnie należy Gilead, do Mnie Manasses, Efraim jest

41 P.C. Beentjes (red.), *The Book of Ben Sira in Hebrew. Text Edition of All Extant Hebrew Manuscripts and a Synopsis of All Parallel Hebrew Ben Sira Texts*, VTS 68, Leiden-New York-Köln 1997, s. 90.

42 Por. O. Mulder, *Simon The High Priest In Sirach 50*, dz. cyt., s. 228. R. Plummer stwierdza, że ok. 180 r. przed Chr. wspólnota sprawująca kult na Górze Garizim była postrzegana jako duża grupa mieszkańców Sychem. Jednak nie można jej porównać do odrębnych grup etnicznych Edomitów czy Filistynów. Choć Samarytanie byli grupą nie do końca zintegrowaną, lecz wyraźnie odróżniali się od pogan; por. tenże, *The Samaritans in Flavius Josephus*, dz. cyt., s. 10-11.

szyszakiem mej głowy, Juda moim berłem, Moab jest dla Mnie misą do mycia, na Edom but mój rzucę, nad Filistęą będę triumfował»; por. Ps 108,8-10).⁴³

Werset 26 dokonuje specyfikacji znienawidzonych przez mędrca ludów. Wśród znienawidzonych narodów jako pierwsi wymienieni są mieszkańcy Seiru (יֹשְׁבֵי שְׁעִיר),⁴⁴ których identyfikuje się z Edomitami, potomkami Ezawa (por. Rdz 32,4; 36,6-43; Lb 24,18; Pwt 2,5; Joz 24,4).⁴⁵ Choć Biblia wskazuje na pokrewieństwo między Izraelem i Edomem, a w Pwt 23,8 pojawia się nakaz: „Nie będziesz się brzydził Edomitą, bo jest twoim bratem”, to jednak historia tych relacji ujawnia nieustanne napięcia i wrogość.⁴⁶ Edom jest to nazwa ludu sąsiadującego z Izraelem od południowo-wschodniej strony Morza Martwego, którego terytorium leży też na południe od rzeki Zared, która stanowi granicę z Moabem. Z jednej strony nazwa tego miejsca wywodzi się od ciemnoczerwonego koloru piaskowca, który się tam znajduje, z drugiej strony Edomici mieliby stanowić potomków Ezawa, starszego brata Jakuba, czemu dał wyraz redaktor Księgi Rodzaju (por. Rdz 32,4).⁴⁷ Edomici zamieszkiwali na górzystych i suchych terenach pustyni rozciągającej się od południowych krańców Morza Martwego, aż po Zatokę Akaba. Na górzystych i suchych terenach jedyną możliwością poza wydobywaniem miedzi był handel. Dlatego nieustanną ambicją Edomitów było kontrolowanie szlaków handlowych, co było również powodem rozlicznych konfliktów, również z Izraelem, co odzwierciedlają opisy wrogości Edomitów sięgające czasów Mojżesza i próby przejścia Izraela przez ich terytorium podczas wędrówki do Kanaanu.⁴⁸ W czasie swego panowania, Dawid objął nad nimi kontrolę, jednak po rozpadzie królestwa w 931 r. przed Chr. uniezależnili się. Według przekazu biblijnego, Edomici uczestniczyli w koalicjach antyizraelskich, a nawet należeli do babilońskiej armii zajmującej w 586 r. Jeruzolimę (por. Lm 4,21; Iz 34; Ez 25,12; Jl 4,19; Ml 1,2-5), co, jak zauważają komentatorzy,

43 Por. O. Mulder, *Simon The High Priest In Sirach 50*, dz. cyt., s. 224.

44 Tekst syryjski Syr 50,25-26 wymienia tu mieszkańców Gebal (ܓܒܠܐ). Tekst syryjski podają za: N. Calduch-Benages, J. Ferrer, J. Liesen (red.), *La Sabiduría del Escriba. Edición diplomática de la versión siriaca del libro de Ben Sira según el Códice Ambrosiano, con traducción española e inglesa / Wisdom of the Scribe. Diplomatic Edition of the Syriac Version of the Book of Ben Sira according to Codex Ambrosianus, with Translations in Spanish and English*, Biblioteca Midrásica 26, Estella 2003, s. 266-267. O mieszkańcach Gebal jest mowa w Ps 83 jako o wrogach Bogu i Jego ludu: „Zaiste, zmawiają się jednomyślnie i przeciw Tobie zawierają przymierze: Namioty Edomu z Izmaelitami, Moab i Hagryci, Gebal (ܓܒܠܐ), Ammon i Amalek, kraj Filistynów i mieszkańcy Tyru” (Ps 83,6-8). Gebal oznacza wzgórze Seiru, choć w języku fenickim i hebrajskim odnosi się również do fenickiego miasta Byblos; por. Joz 13,5; 1Krl 5,32; Ez 27,9. Por. R. R. Stieglitz, *Gebal*, w: D.N. Freedman, A. C. Myers (red.), *Eerdmans Dictionary of the Bible*, Amsterdam 2000, s. 487.

45 Por. E. A. Knauf, *Seir*, w: ABD, t. 5, s. 1072.

46 Por. J. D. Purvis, *Ben Sira' and the Foolish People of Shechem*, art. cyt., s. 88.

47 Por. J. R. Bartlett, *Edom*, w: ABD, t. 2, s. 288.

48 *Tamże*.

miało podsycać wrogość do nich,⁴⁹ co jednak nie znajduje potwierdzenia poza kilkoma tekstami biblijnymi.⁵⁰ Po powrocie z wygnania babilońskiego, w okresie perskim wzrosły konflikty między Judą i Edomem. W IV w. przed Chr. Edomici zostali zdominowani przez Nabatejczyków.⁵¹ Zamieszkiwali oni również południowe terytoria Judei, nie wiadomo jednak, czy dokonało się to na skutek podboju czy pokojowej infiltracji.⁵² Ich obecność okazała się na tyle znacząca, że, według przekazu Józefa Flawiusza, w czasie powstań machabejskich powstańcy żydowski odbijali zajęty przez Edomitów Hebron i okoliczne miejscowości.⁵³ Szczytowy punkt napięcia między Judejczykami a Edomem nastąpił podczas panowania Jana Hirkana I (panował w latach 134-104 przed Chr.), który w podbił zhellenizowany Edom i dokonał przymusowej judaizacji ludności.⁵⁴ To nastąpiło jednak kilkadziesiąt lat po działalności Syna Syracha (jego dzieło powstało prawdopodobnie ok. 190-180 r.

49 Por. np. G. H. Box, W. O. E. Oesterley, *The Book of Sirach*, w: R. H. Charles (red.), *The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament with Introductions and Critical and Explanatory Notes to the Several Books*, t. 1, Oxford 1913, s. 511; P. W. Skehan, A.A. Di Lella, *The Wisdom of Ben Sira*, dz. cyt., s. 550; G. Sauer, *Jesus Sirach / Ben Sira*, ATD Apokryphen 1, Göttingen 2000, s. 341; B. M. Zapff, *Jesus Sirach*, Würzburg 2010, s. 385.

50 Powszechne interpretacje, według których Edom miałby uczestniczyć w oblężeniu Jerozolimy, wynikają z bezkrytycznej lektury wyroczni prorockich, zawierających raczej ogólne wspomnienia o tradycyjnej wrogości Edomu niż precyzyjnej wiedzy na temat aktywności Edomitów w 587 r. przed Chr.; por. J. R. Bartlett, *Edom*, w: ABD, t. 2, s. 292.

51 Por. O. Mulder, *Simon The High Priest In Sirach 50*, dz. cyt., s. 230.

52 Na temat obecności Edomitów na południowych krańcach Judei J. Ciecieląg wypowiada się następująco: „Nowe znaleziska, wciąż jednak niezbyt liczne i nie zawsze łatwe w interpretacji, wskazują na istnienie osadnictwa w czasach perskich. Pewną trudność sprawia też kwestia identyfikacji etnicznej mieszkańców Idumei. Przyjmuje się zazwyczaj, iż Edomici najechali dawne południowe tereny królestwa Judy i się tam osiedlili. Sprawa nie jest jednak aż tak prosta, bowiem nie ma żadnych dowodów archeologicznych przemawiających za podbojem. Nie ma też w zasadzie stuprocentowych dowodów, iż rzeczywiście od okresu perskiego terytorium to zamieszkiwali Edomici. W gruncie rzeczy przypuszczenia te oparte są na istnieniu w imionach teoforycznego elementu Qos/Qaus (bóstwo edomickie) oraz na znalezionej ceramice w stylu edomickim. Z drugiej strony nie ma przekonujących dowodów, które zaprzeczałyby dość powszechnemu przekonaniu badaczy, iż w południowej części Judy, zwanej teraz z grecka Idumeą, faktycznie zamieszkiwali Edomici. Wydaje się jednak, iż przybyli oni na te tereny nie w wyniku podboju, lecz pokojowej infiltracji”; tenże, *Żydzi w okresie drugiej świątyni 538 przed Chr.-70 po Chr.*, dz. cyt., s. 24. Zob. na ten temat m.in. J. R. Bartlett, *Edom and Edomites*, Sheffield 1987; P. Bieńkowski, *The Edomites. The Archaeological Evidence from Transjordan*, w: D. V. Edelman (red.), *You Shall not Abhor an Edomite for He is your Brother. Edom and Seir in History and Tradition*, Atlanta 1995, s. 41-92; tenże, *The Persian Period*, w: B. MacDonald, R. Adams, P. Bieńkowski (red.), *The Archaeology of Jordan*, Sheffield 2001, s. 347-365.

53 Józef Flawiusz opowiada o walkach Żydów z Idumiejczykami (Idumea to grecka, a także łacińska nazwa Edomu): „Potem Juda i jego bracia niestrudzenie wojowali z Idumiejczykami, napierając na nich ze wszystkich stron. Zdobywszy miasto Hebron, zniszczyli wszystkie jego obwarowania i spalili wieże; pustoszyli krainę obcoplemieńców, nie pomijając miasta Marisy (Maresy); podeszli do Azotu, zawładnęli tym miastem i złupili je. Z obfitą zdobyczą wrócili do Judei”; tenże, *Dawne dzieje Izraela*, XII,8,6, dz. cyt.

54 Por. *tamże*, XIII,9,1; A. Minissale, *Siracide (Ecclesiastico). Versione – Introduzione – Note*, Roma 1980, s. 242; O. Mulder, *Simon The High Priest In Sirach 50*, dz. cyt., s. 230.

przed Chr.), dla którego Edomici – mieszkańcy Seiru – stanowili przykład wrogości, bałwochwalstwa oraz zagrażającej Żydom kultury hellenistycznej.

Drugim wrogiem ludem, który wymienia mędrzec są Filistyni (פלשת). Wywodzili się oni prawdopodobnie spośród „ludów morza” zamieszkujących rejon Morza Egejskiego (być może Kretę, por. Ez 25,16) i osiedli na wybrzeżu Kanaanu na przełomie XIII i XII w. przed Chr., po klęsce zadanej im przez faraona Ramzesa III.⁵⁵ Z czasem Filistyni stanowili dość pokaźną siłę, umiejscawiając się w pięciu miastach w pobliżu wybrzeża, w Aszkelonie, Aszdodzie, Gazie, Ekronie i Gat. Dla osiedlającego się w Kanaanie Izraela stanowili przed długi czas zagrożenie zarówno egzystencjalne, jak i religijne. Walki z Filistynami trwały w okresie Sędziów, podczas panowania Saula i Dawida.⁵⁶ W kolejnych wiekach Filistyni zależeli od Egiptu, Asyrii, Babilonii i Persji, aż w końcu poddali się hellenizacji. Dlatego też, podobnie jak Seir, Syn Syracha uznaje Filistynów za pogański, a zatem wrogi dla Izraela lud, choć gdzie indziej podkreśla wyniszczenie jego mocy (por. Syr 47,7).⁵⁷

W końcu autor wymienia tych, których określił pogardliwie „nie-ludem” (25b: איננו עם) oraz „głupim narodem” (26b: רגוי נבל). Jak już wyżej to zostało zauważone, mędrzec odnosi się do Pwt 32,21, wprowadzając kontrast między tym, którzy są „prawdziwym ludem”, własnością Pana, a „nie-ludem”, oddającym się idolatrii. „Głupi naród” odnosi się również do wypowiedzi obecnej w Testamencie Lewiego 7,1-4, gdzie po gwałcie Sychema na Dinie, Sychemici zostali nazwani „miastem nierozumnych”.⁵⁸ Przywołanie sytuacji z Rdz 34, kiedy to mieszkańcy Sychem próbowali „zbratać” się z synami Jakuba i zostali odrzuceni, można odnieść do późniejszych czasów. Napięcie między Żydami i Samarytanami wynikało też z różnic politycznych. Żydzi zjednoczeni ze świątynią w Jerozolimie początkowo popierali

55 Por. H. J. Katzenstein, *Philistines*, w: ABD, t. 3, s. 326.

56 Więcej na temat relacji i napięć między Izraelitami i Filistynami zob. *tamże*, s. 327.

57 Por. G. H. Box, W. O. E. Oesterley, *The Book of Sirach*, dz. cyt., s. 511; A. Minissale, *Siracide (Ecclesiastico)*, dz. cyt., s. 242; P. W. Skehan, A.A. Di Lella, *The Wisdom of Ben Sira*, dz. cyt., s. 550; G. Sauer, *Jesus Sirach / Ben Sira*, dz. cyt., s. 341; O. Mulder, *Simon The High Priest In Sirach* 50, dz. cyt., s. 231; B. M. Zapff, *Jesus Sirach*, dz. cyt., s. 385-386.

58 Tekst *Testamentu Lewiego* zawiera niechlubną wypowiedź na temat mieszkańców Sychem: „I powiedziałem do ojca: Nie gniewaj się panie, ponieważ przez Ciebie Pan wygubi Kananejczyków i da ich ziemię tobie oraz twemu potomstwu po tobie. A Sychem będzie odtąd nazwane »miastem nierozumnych«. Ponieważ jak ktoś zwykł szydzić z nierozumnego, tak i my wystawiliśmy ich na szyderstwo. Uczynili bowiem rzecz nierozumną w Izraelu znieważywszy naszą siostrę. I zabrawszy stamtąd siostrę naszą wyruszyliśmy i doszliśmy do Betel”; *Testamenty Dwunastu Patriarchów, Synów Jakuba. Testament Lewiego* VII,1-4, przeł. A. Paciorek, w: R. Rubinkiewicz (red.), *Apokryfy Starego Testamentu*, Warszawa 1999; por. J. D. Purvis, *Ben Sira' and the Foolish People of Shechem*, art. cyt., s. 88.

Seleucydów, a Samarytanie Ptolemeuszów.⁵⁹ Jednak zasadniczym punktem sporu, jak to zostało zauważone wyżej, były kwestie religijne.

Wersja grecka

W wersji greckiej⁶⁰ Syr 50,25-26 zwróci się uwagę na różnice w odniesieniu do tekstu hebrajskiego:

*ἐν δυσὶν ἔθνεσιν προσώχθισεν ἡ ψυχὴ μου
καὶ τὸ τρίτον οὐκ ἔστιν ἔθνος
οἱ καθήμενοι ἐν ὄρει Σαμαρείας καὶ Φυλιστιμ
καὶ ὁ λαὸς ὁ μωρὸς ὁ κατοικῶν ἐν Σικιμοῖς*

**„Na dwa narody zagniewała się moja dusza, a trzeci nie jest narodem.
Zasiadający na górze Samarii i Filistyni oraz głupi lud mieszkający
w Sychem”.**

Nie ma już odniesienia do mieszkańców Seiru – Edomitów.⁶¹ Wtedy, gdy powstawało dzieło tłumacza (od 132 r. przed Chr.), Jan Hirkan I podbił i dokonał judaizacji Edomitów.⁶² A zatem tłumaczenie zawiera w sobie element aktualizacji – mieszkańcy Seiru nie są już zaliczani do znienawidzonych narodów.⁶³ Oprócz wymienianych wcześniej Filistynów, tłumacz wspomina dwa razy Samarytan. Czy wnuk autora dokonał w ten powtórzeń, czy może chodzi mu o dwa różne ugrupowania? W wersji 26a wymienia „zasiadających na górze Samarii”. To określenie pojawia się w Am 3,9; 4,1; 6,1 i odnosi się do mieszkańców miasta założonego na górze Szomron należącej do Szemera (por. 1Krl 16,24). Było to kolejna stolica Państwa Północnego, a w czasach perskich stolica dystryktu Samarii. W kontekście Am 4,1 i 6,9 wiąże się przede wszystkim z rządzącymi tym terenem z warstwą możnowład-

59 Por. tamże, s. 92-93.

60 J. Ziegler (red.), *Sapientia Iesu Filii Sirach*, Septuaginta: Vetus Testamentum graece auctoritate Societatis Göttingensis editum 12/2, Göttingen 1965, 1980², s. 361.

61 Wersja łacińska jest zgodna z hebrajską: „Qui sedent in monte Seir” (Syr 50,28 Vul.)

62 Odzwierciedleniem napięć okresu machabejskiego może być również opowiadanie o zwycięskich wojnach synów Jakuba z Edomitami, Ammonitami i Filistynami, które zawiera *Księga Jubileuszów* 37-38, przeł. A. Kondracki, w: R. Rubinkiewicz (red.), *Apokryfy Starego Testamentu*, dz. cyt., s. 326-329; por. O. Mulder, *Simon The High Priest In Sirach 50*, dz. cyt., s. 305.

63 Por. R. Plummer, *The Samaritans in Flavius Josephus*, dz. cyt., s. 11.

ców.⁶⁴ Z drugiej strony nazwa ta wskazuje na obecność przybyłych tam pogan oraz wpływ ich kultów.⁶⁵ W odróżnieniu od tej grupy, „głupi lud mieszkający w Sychem” (26b) nie oznacza wcale pogan. Mieszkańcy Sychem (leżącego 10 km od miasta Samarii) to ludzie związani z kultem odbywającym się na Górze Garizim. Byli to więc zarówno wierzący w YHWH mieszkańcy regionu Samarii, jak i niezadowoleni z sytuacji w swoim regionie Judejczycy, którzy dołączali do wspólnoty Sychemitów. Pogardliwe określenie „głupi lud” dotyczy przede wszystkim tych, którzy nie uznali lub porzucili jedyny prawowierny kult, jaki miał miejsce w Jerozolimie.⁶⁶

Interpretacja kultyczna

Jak zauważono już wcześniej, w samych źródłach samarytańskich Góra Garizim była traktowana jako jedyne słuszne miejsce kultu ustanowione już przez Jozuego, a Samarytanie deprecjonowali Jerozolimę i jej świątynię. Podczas gdy Syn Syracha, autor księgi spisanej w języku hebrajskim, podkreślał nieskazitelność i znaczenie arcykapłanów świątyni jerozolimskiej, sławiąc zasługi arcykapłana Aarona (45,6-22), Pinchasa (45,23-26) i Szymona (50,1-21), to w przypadku tłumacza greckiej wersji jego wnuka, sytuacja wyglądała zupełnie inaczej. Czas poprzedzający i towarzyszący początkom rządów Hasmoneuszy wiązał się z silną rywalizacją o urząd jerozolimskiego arcykapłana.⁶⁷ Problem rozpoczął się dużo wcześniej, kiedy arcykapłan Oniasz II (220-260 przed Chr.) odmówił płacenia podatków Ptolemeuszom. Pod wpływem takiej niesubordynacji odebrano mu władzę świecką, którą przekazano Józefowi z rodu Tobiadów. Po przejęciu władzy przez mających poparcie u arcykapłanów Seleucydów, początkowo panował spokój, a ludność żydowska cieszyła się pewnymi przywilejami. Arcykapłan Szymon II otrzymał odpowiednie zezwolenia na przeprowadzenie koniecznych remontów świątyni, a personel świątynny został zwolniony z płacenia podatków. Podczas rządów kolejnego arcykapłana, Oniasza III, doszło jednak do wielu napięć i konfliktów z Seleucydami, które zakończyły się śmiercią wygnanego arcykapłana. Wcześniej

64 Być może jest to odniesienie do wpływowej rodziny Tobiadów, która w czasach greckich zbierała podatki w imieniu okupantów; por. J. D. Purvis, *Ben Sira' and the Foolish People of Shechem*, art. cyt., s. 93.

65 Por. R. Plummer, *The Samaritans in Flavius Josephus*, dz. cyt., s. 11.

66 Można założyć, że pod koniec II w. przed Chr. istniała oddzielna grupa nie będąca poganami, mieszkająca w Sychem. Nie byli to jednak ani Samarytanie, ani Kutejczycy. Jednak istniały napięcia między nimi a niektórymi Żydami. Byli nazywani „głupim ludem”, prawdopodobnie dlatego, że porzucili Jerozolimę i uczestniczyli w kulcie na Górze Garizim; por. *tamże*.

67 Por. O. Mulder, *Simon The High Priest In Sirach* 50, dz. cyt., s. 309.

jego bra, Jazon, podstępnie przejął urząd, przekupując Antiocha IV Epifanesa, co przyczyniło się do wzrostu hellenizacji społeczności żydowskiej. W 172 r. przed Chr. nastąpiło obalenie Jazona, a jego miejsce zajął jeszcze bardziej progreski Menelaos, należący jedynie do niższych szczebli kapłańskich. Po pewnym czasie Jazon powrócił i doszło do zaciętej walki o urząd arcykapłana, co wzmogło do krwawe zamieszki i jeszcze utwierdziło pozycję Menelaosa. Były to wydarzenia, które w pewnej mierze przyczyniły się do wybuchu powstań machabejskich, a jednocześnie nadszarpaneły autorytet arcykapłanów jerozolimskich.⁶⁸ Po zamordowaniu przez Antiocha V arcykapłana Menelaosa, jego urząd objął Alkimos, który próbował połączyć ideały żydowskie ze światem pogańskim, co przyczyniło się do odrzucenia go przez Machabeuszów i ich popleczników. Po śmierci Alkimos (169 r. przed Chr.) urząd arcykapłana pozostał nie obsadzony przez siedem lat. Gdy w 152 r. wybrano na ten urząd Jonatana Machabeusza, doszło do połączenia władzy religijnej i świeckiej. Wielu Żydów nie akceptowało Jonatana, uważając, że arcykapłanem nie może być człowiek splamiony krwią. Połączenie urzędów arcykapłana i króla było jednak kontynuowane dalej. W 141 r. został nim Szymon Machabeusz, a w 134 – Jan Hirkan I.⁶⁹ Fakty te ukazują rzeczywisty kryzys urzędu arcykapłana, który nastąpił w czasie poprzedzającym tłumaczenie hebrajskiego oryginału Syna Syracha na język grecki. Nie dziwi zatem interpretacja, której dokonuje wnuk autora. Podział na będących pod wpływem pogaństwa Samarytan, a rywalizujących z kultem jerozolimskim mieszkańców Sychem jest zatem w greckiej wersji Syr 50,25-26 ściśle zamierzony.⁷⁰ Tłumacz chciał przez to podkreślić religijny konflikt między Górą Garizim a Górą Syjon, i jednocześnie zdyskredytować mieszkańców Sychem, którzy wobec kryzysu kapłaństwa jerozolimskiego podkreślali swoją wiarę w YHWH i nieskazitelną sukcesję kapłańską. Opozycja mieszkańców Sychem osłabła jednak znacznie po zburzeniu⁷¹ przez Jana Hirkana I świątyni na Górze Garizim (128 r. przed Chr.).⁷²

68 Por. A. Piwowar, *Syrach – obrońca prawowitego arcykapłana*, dz. cyt., s. 102-105.

69 Por. J. Ciecieląg, *Żydzi w okresie drugiej świątyni 538 przed Chr.-70 po Chr.*, dz. cyt., s. 212-216.

70 Por. O. Mulder, *Simon The High Priest In Sirach 50*, dz. cyt., s. 309.

71 Wykopaliska w Sychem (Tell Balata) mogą sugerować dwa oblężenia i zdobycia Góry Garizim. Jedno w 128 r. przed Chr. podczas rządów Antiocha VII Sidetesa, a kolejne w 112/111 r. przed Chr., po powrocie Samarytan i ponownym zasiedleniu tego miejsca. Jednak archeologia nie może z całą pewnością potwierdzić tej teorii; por. R. Plummer, *The Samaritans in Flavius Josephus*, dz. cyt., s. 205.

72 We współczesnych badaniach zburzenie świątyni na Górze Garizim jest postrzegane jako ostateczny rozłam między Żydami a Samarytanami. Było to konsekwencją odrzucenia przez Samarytan Góry Syjon i uznanie Góry Garizim za jedyne słuszne miejsce kultu. Przez to Samarytanie wyrażali swoją niezależność i oddzielenie od Jerozolimy i Żydów. Nazwali się oni prawdziwym Izraelem i wyrazili to w dostosowaniu pewnych tekstów Pięcioksięgu, wykazując przez to swoje początki; por. *tamże*, s. 210.

POCHODZENIE SAMARYTAN A ICH OBRAZ

Tekst Syr 50,25-26 stanowi swoistą syntezę historii relacji biblijnego Izraela z jego sąsiadami. Tekst hebrajski fragmentu wymienia mieszkańców Seiru – Edomitów, Filistynów i kryjących się pod nazwą „głupi lud mieszkający w Sychem” Samarytan. Ludy te zaznaczyły swoją obecność w dziejach ludu Boga w niełatwy, najczęściej wrogim sposób. Syn Syracha stopniuje negatywną ocenę wymienionych ludów i w sposób najbardziej dosadny odnosi się do Samarytan, nazywając ich „nie-ludem” czy „głupim narodem”. Mędrzec w swej negatywnej ocenie bierze pod uwagę zarówno kwestie polityczne, jak i religijne, koncentrując się jednak najbardziej na kwestii kultu, co wynika z kontekstu analizowanego fragmentu. Kontekst ten odnosi czytelnika do wcześniej opisanego arcykapłana Szymona, którego posługa miała stanowić kontrast wobec pogańskich sąsiadów. Greckie tłumaczenie wnuka autora zawiera interpretację wynikłą ze zmian, które zaszły w Judei. Judaizacja mieszkańców Seiru stała się przyczyną braku tego ludu w grupie potępianych narodów. Pojawiające się w tym miejscu wyrażenie „zasiadający na górze Samarii” wprowadziło istotne rozróżnienie dotyczące mieszkańców dystryktu Samarii. Tłumacz greckiej wersji miał zatem na myśli dwie odrębne grupy: „zasiadających na górze Samarii”, czyli będącej pod wpływem pogańskim wpływowej grupy Samarytan, oraz „głupi lud mieszkający w Sychem”, czyli wyznawców YHWH oddających Mu cześć na konkurencyjnej wobec Jerozolimie Górze Garizim.

THE ORIGIN OF THE SAMARITANS AND THEIR IMAGE IN SIRACH 50:25-26

SUMMARY

In the short text of Sirach 50:25-26, the Jewish writer adopts a negative stance on three foreign neighbors: Edomites, Philistines and Samaritans. One might wonder why it is the Samaritans that are judged most severely. Hence, the following presentation first discusses the history and identity of the Samaritans on the basis of biblical sources, Jewish extra-biblical writings (e.g. Joseph Flavius, Rabbinic texts), Samaritan traditions. The exegetical analysis of Sirach 50:25-26 in its literary and historical contexts reveals a difference in the attitude towards the Samaritans between Hebrew and Greek versions of the Book of Ben Sira. The author of the Hebrew text disapproved of the Samaritans at both political and religious level. The translator of the Greek version expressed his resentment towards two separate Samaritan groups: governing the district of Samaria and leading the worship of YHWH on Mount Gerizim.

Keywords: the biblical theology, The Book of Ben Sira, Samaritans